

ADALSTEINN EYBÓRSSON

HVAÐ Á BOLINN AÐ HEITA?

Um íslensk nautanöfn

Formáli

ÍSLENSK NAFNFRÆÐI hefur til skamms tíma einkum fengist við örnefni og mannanöfn — en þessi viðfangsefni má reyndar kalla tvær höfuðgreinar nafnfræðinnar. Þriðja undirgreinin fæst svo við allt annað sem nöfnum tjáir að nefna, svo sem nöfn farartækja, búfenaðar, gæludýra, fyrirtækja og hvers konar „lausafjár“ ef svo má að orði komast. Stundum er þessi grein nafnfræði sögð fjalla um „önnur nöfn“ eða „hin nöfnin“ (sæ. *övríga namn*). Áhugi nafnfræðinga á hinum nöfnunum virðist heldur fara vaxandi hin síðari ár en þó skal þess getið að rannsóknir á búfjárnöfnum eiga sér allanga sögu, einnig hér á landi. Hér verða búfjárnöfn gerð að umtalsefni og greint frá athugun á nöfnum íslenskra nauta á seinni hluta 20. aldar.

Það er gamall og góður siður að gefa búfenaði nöfn og tíðkast líklega að einhverju marki hvarvetna þar sem kvikfjárrækt er stunduð. Þó mun þessi siður nú á undanhaldi, a.m.k. í svokölluðum þróuðum samfélögum þar sem iðnvæddur búskapur hefur verið að ryðja burt hefðbundnum búháttum. Búskapur verður þá eins og hver annar atvinnurekstur í stað þess að vera sérstakur lífsmáti sveitafólks, frábrugðinn lifnaðarháttum þéttbýlisbúa, og um leið verða skepnurnar að framleiðsluvöru, án einstaklingseðlis og því nafnlausar. Á Íslandi hefur frá öndverðu verið alsíða að gefa hverri skepnu nafn og enn lifir þessi hefð góðu lífi, þótt vera kunni að hún hafi látið eitthvað undan síga á síðustu áratugum.

Á hinn bóginn hafa nútímalegir búskaparhættir líka orðið til þess að auctvelda rannsóknir á búfjárnöfnum. Sú kynbótaræktun sem nú er stunduð krefst ítarlegs bókhalds og skýrslugerðar um búfé landsmanna, svo að nú er talsverður hluti búfjárnafna birtur árlega í kynbótaskýrslum sem eru aðgengilegar hverjum sem er.

1. Efniviður og aðferð

1.0 Inngangur

Íslensk nautanöfn eru að ýmsu leyti viðráðanlegra rannsóknarefni en önnur búfjárnöfn. Nautin eru ekki fleiri en svo að það ætti að vera unnt að fá sæmilega heildarmynd af tíðkanlegum nautanöfnum á Íslandi á ákveðnu tímabili, án þess að þurfa að vinna úr nafnasafni upp á tugi þúsunda nafna. Þess utan eru naut landsmanna rækilegar bókfærð en ýmsar aðrar skepnur; það kostar því tiltölulega litla fyrirhöfn að draga saman nöfn kynbótanauta af öllu landinu. Á móti kemur að það kann að gefa skakka mynd af nafnvenjum að hér er svotil einvörðungu um að ræða nöfn kynbótagripa sem birt eru í opinberum skýrslum. Það er ekki ómögulegt að mönnum þyki ábyrgðarmeira að velja nöfn sem koma eiga fyrir almenningssjónir en ef þau væru einungis til heimanota; menn stilla sig e.t.v. um að láta ýmiss konar grallaraskap og heimilishúmor koma fram í nöfnum sem eiga að birtast á prenti. Slík tilprif í nafngjöfum njóta sín kannski betur í nöfnum sláturgripa sem ekki koma fram á skýrslum. Ekki þarf þó að kvarta yfir að skáldleg tilprif skorti í nöfnum íslenskra nauta, því þau bera vott um mikla hugkvæmni eins og fram kemur hér á eftir. Helst saknar maður þess að nautin beri nöfn þekktra persóna úr samtímanum en slík nöfn eru e.t.v. algengari á nautkálfum sem aldir eru til slátrunar.¹

1.1 Nafnasafnið

Nafnasafnið sem hér er fjallað um nær yfir nöfn 1198 nauta og í því kemur fyrir 571 nafn. Safnið er samandregið úr þremur áttum. Í fyrsta lagi eru tekin upp nöfn úr Nautaskrá sem birtust í *Handbók bænda* á árunum 1976–85. Þessar skrár telja þau naut sem kynbótastöðvarnar höfðu á boðstólum til undaneldis á hverju þessara ára. Þar eru sömu gripirnir auðvitað taldir ár eftir ár en á hverju ári bætast við ný naut og önnur falla út. Í skránum eru, auk nafna og númera, upplýsingar um foreldra nautanna og frá hvaða bæ móðirin er.

Í öðru lagi tók ég upp skrá yfir naut sem hlutu viðurkenningu Búnaðarfélags Íslands sem kynbótagripir á árabílinu 1951–72. Sú skrá birtist í *Kúabók* (skýrsluform fyrir kúabú) sem kom (líklega) út 1973. Þar er að finna mikinn

¹ Það er alkunnur siður að velja sláturgripum og vanmetaskeppnum nöfn stjórnmálamanna, og þá einkum pólitískra andstæðinga (sjá Stangnes 1985 og Guðrúnu Kvaran 1999).

fjölda nafna en aðrar upplýsingar eru af skornum skammti, einungis númer nautanna (en af þeim má ráða fæðingarár þeirra) og úr hvaða landsfjórðungi þau eru.

Þriðja heimildin er svo *Nautaskýrsla* frá kynbótastöðinni í Laugardælum í Flóa sem kom út 1966. Þar er fjallað nokkuð ítarlega um öll naut stöðvarinnar. Hverju nauti er lýst rækilega og oftast fylgir ljósmynd af því, getið er um eiganda og heimkynni auk þess sem ættir nautanna eru raktar í þrjá liði og greint frá nöfnum og heimkynnum forfeðra og -mæðra.

Loks ber að geta þess að fáein nöfn í safninu eru fengin úr kúabókum frá einstökum bæjum í Árnessýslu.

Aðalheimildirnar þrjár skarast allar að einhverju leyti, þ.e. sömu nautin koma fyrir í þeim öllum. Þar eð hugmynd mín var m.a. sú að reyna að komast að einhverju um tíðni einstakra nafna, leitaðist ég við að lesa saman númer nautanna til að girða fyrir tvítalningu. Hætt er við að þar hafi mér sést yfir eitt-hvað en þó skakkar varla miklu og tíðnitölurnar ættu því að gefa skýrar vísendingar um hvaða nöfn eru algengust.

1.2 Búfjárnafnafræði

Framan af 20. öld var umfjöllun um búfjárnöfn á Íslandi einna helst að finna í greinum Finns Jónssonar (1912, 1930). Finnur birtir bæði safn ærnafna og kýrnafna og flokkar þau eftir því hvort þau tengjast útliti gripanna, uppruna þeirra, eigendum, atburðum o.s.frv. Þá hefur Håkon Hamre (1939) gert íslenskum hestanöfnum svipuð skil. Um sama leyti birtist allmikið efni um norsk búfjárnöfn, einkum geita- og kýrnöfn (sjá m.a. Christiansen 1938, Fonnum 1928, 1929a–b, 1931 og Midtbø 1931). Einnig var dálítið fjallað um forn dýranöfn norræn á fyrri hluta aldarinnar (Finnur Jónsson 1919, Kahle 1903), m.a. út frá hugsanlegum tengslum þeirra við heiðin goð. Þegar líða tekur á 20. öld eflist aftur áhugi á íslenskum búfjárnöfnum. Hale (1977) fjallar um safn íslenskra kýrnafna með svipuðum hætti og Finnur áður, Þórhallur Vilmundarson (1996) gerir grein fyrir ærnöfnum úr Berufirði og Jonsson (1970) og Hermann Pálsson (1995) hafa skrifað um hestanöfn. Þá hefur Guðrún Kvaran (1999) skrifað yfirlitsgrein um íslensk búfjárnöfn að fornu og nýju, auk greinar um litarheiti íslenskra hunda (Guðrún Kvaran 1989). Áhugi á búfjárnöfnum virðist einnig fara vaxandi meðal nafnfræðinga í Skandinavíu (sjá t.d. Kristinn Jóhannesson, Karlsson & Ralph 1994), til marks um það er m.a. nýleg

doktorsritgerð Katharinu Leibring (2000) um sænsk nautgripanöfn en það er án efa ítarlegasta rit sem skrifað hefur verið um norræna búfjárfnafnafræði til þessa.

Það sem framantaldir höfundar leggja megináherslu á er að grafast fyrir um hvað ræður nafngiftum gripanna. Þeir ganga út frá því að nöfn búfjár hafi með nokkrum hætti merkingu svipað og venjuleg nafnorð, þ.e. að þau vísi til einhverra eiginleika, séu lýsandi. Í þessu felst að ekki er hægt að velja tiltekinni skepnu hvaða nafn sem er, heldur ræðst nafnið að einhverju leyti af einkennum eða eiginleikum skepnunnar. Þetta blasir auðvitað við oft og einatt, það er augljóst að hyrnd ær getur naumast heitið *Kolla* og einlit kýr yrði aldrei látin heita *Skjalda*. Þetta er þó e.t.v. ekki eins sjálfsgefið og virðast kynni, t.a.m. gildir þetta alls ekki um mannanöfn. Þegar barni er gefið nafn er ekkert því til fyrirstöðu að velja hvaða nafn sem er úr þeim nafnaforða sem viðtekinn er í málsamfélaginu og jafnvel er þar svigrúm fyrir einhverja nýsköpun. Fræðileg umfjöllun um mannanöfn snýst enda alls ekki um tengsl milli nafns og nafnbera, heldur er þar nær eingöngu fjallað um nöfnin sjálf, uppruna þeirra og formleg einkenni, og sögu og þróun nafnaforðans. Aftur á móti virðist hugmyndin um nán tengsl nafns og þess sem það ber vera mestu ráðandi í örnefnafræðisóknum og má spyrja hvort ekki sé ástæða til hafa oftar í huga að örnefni gætu í talsverðum mæli verið sótt í hefðbundinn nafnaforða, óháð staðháttum og sögu.

Ég er þeirrar skoðunar að þegar fjallað er um búfjárnöfn megi ekki einblína um of á hugsanleg tilefni nafngifta, án þess að líta á fleiri hliðar málsins. Það er einnig ástæða til að spyrja hvaða nöfn eru notuð og hvaðan þau koma. Það er enda ekki alltaf auðvelt að sjá hverju búfjárnöfn gætu tengst í fari skepnanna og oft er það vonlítið nema til komi skýringar frá þeim sem nafnið gaf.² Í grein Finns Jónssonar (1912) um ærnöfn nýtur hann þess að geta vitnað í útskýringar bóndans sem kindurnar átti á tilefni nafnanna. Þar sem slíkar skýringar frá fyrstu hendi eru ekki fáanlegar er oft ógerlegt að giska á hvernig nafnið er hugsað og þá er fátt um bjargráð þegar reynt er að vinna úr jafn stóru nafnasafni og hér er til umfjöllunar. Mér er heldur ekki grunlaust um að „útskýringar“ eins og þær sem Finnur Jónsson fékk hjá Stefáni fjárbónda í Möðrudal á Fjöllum geti verið tvíbentar, það er eins víst að sumar þeirra séu

² Þessu til sannindamerkis nægir að minna á lokaerindið í kvæði sr. Jóns á Bægisá um Vakra-Skjóna: „Lukkan ef mig lætur hljóta/ líkan hönum fararskjóta/ sem mig ber um torg og tún/ Vakri-Skjóni skal hann heita,/ hönum mun eg nafnið veita/ þó að meri það sé brún“ (Jón Þorláksson 1976:134).

skýringartilgátur, tilkomnar eftir á, en ekki raunverulegar ástæður nafngifta. Í umfjöllun Finns um kýrnöfn (1930) verður hann að láta sér nægja upplýsingar úr skýrslum búnaðarfélaga. Þar verður hann líka að grípa til annars konar flokkunar þegar líkleg tilefni nafngifta liggja ekki á lausu og flokka eftir því hvort um er að ræða mannanöfn, goðafraðinöfn, fugla- eða plöntuheiiti o.s.frv.

Oft er þó vandálítið að geta sér til um tilefni nafngiftar en þá er á það að líta að nafngjafinn á enn margra kosta vól þótt hann hafi gert upp við sig hvaða sérkenni skepnunnar hann hyggst draga fram með nafninu. Þótt hann hafi ákveðið að kenna rauðan tudða við lit sinn getur hann valið milli fjölda nafna, s.s. *Rauður*, *Roði*, *Eldur*, *Funi*, *Dreyri* og jafnvel *Stalín*. Hér er mikilvægt að átta sig á að merking nafna er dálítið annars eðlis en merking annarra orða. Eiginnöfn, hvort sem þar er um að ræða örnefni, mannanöfn eða nauta, hafa ekki sjálfstæða, almenna merkingu eins og venjuleg nafnorð, heldur er merking þeirra háð tengslum við almennan orðaforða. Nafnið *Hvítkollur* þiggur merkingu sína af lýsingarorðinu *hvítur* og nafnorðinu *kollur*, auk þess sem það tengist lýsingarorðinu *kollóttur*. Það virðist því ekki fráleitt að segja að nafnið merki beinlínis naut (eða aðra skepnu) með hvítt, kollótt höfuð. Í öðru lagi getur merking nafna legið í gegnum myndhverfingar eins og þegar nautið með hvíta hausinn er nefnt *Hjálmur* eða *Höttur*. Loks má segja að í því felist ákveðin almenn merking þegar skepnu er gefið nafn þekktar persónu, hvort sem hún er raunveruleg eða skálduð, t.d. *Stalín*, *Grettir* eða *Leppalúði*. Þegar um er að ræða persónur með skýra og vel kunna eiginleika má segja að nafnið fari með nokkrum hætti að merkja þessa eiginleika.³ Nöfn eins og *Jón* eða *Snati* eru hins vegar lítt tengd almennum orðaforða og eru jafnframt of algeng til að geta vakið hugrenningatengsl við þekkta einstaklinga og eiginleika þeirra. Þau geta því varla talist hafa sérstaka merkingu aðra en þá að tákna tiltekinn einstakling.

Ég hef tekið þann kost að flokka nautanöfnin á tvönnan hátt. Annars vegar hef ég reynt að átta mig á hugsanlegum tilefnum nafnanna, líkt og Finnur Jónsson og fleiri hafa lagt megináherslu á. Hins vegar hef ég reynt að flokka nöfnin sjálf, óháð því hvernig þau kunna að tengjast nautunum, ætt þeirra, uppruna, útliti eða innræti. Þar miða ég einkum við það hver tengsl nafnanna eru við annan orðaforða málsins, hvort þau eru samhljóða almennum nafnorðum eða lýsingarorðum og þá á hvaða merkingarsviði, hvort þau eru til sem mannanöfn eða vætta, örnefni o.s.frv. Með þessu móti vil ég reyna að forðast

³ Þetta á að sjálfsögðu einnig við um mannanöfn, dómar fólks um fegurð þeirra ræðst ekki síst af því hvort það þekkir einhvern sem ber viðkomandi nafn og hvernig því líkar við hann.

að blanda saman tveimur sjónarhornum, þ.e. annars vegar hvert tilefni nafnsins er og hins vegar hvert það er sótt.

2. Tilefni nafngifta

2.0 Inngangur

Finnur Jónsson (1912, 1930) flokkar ær- og kýrnöfn í fjölmarga flokka og undirflokka, t.a.m. setur hann í sérstakan flokk nöfn sem eiga við hvítar kindur, annar flokkur er fyrir flekkóttar, gráar, o.s.frv. Ég hafði hliðsjón af flokkun Finns en kýs að hafa kerfið einfaldara, enda hlýtur flokkunin að ráðast af efni viðnum og engin von til að sama kerfi eigi við kindur, kýr og naut. Sú flokkun sem ég miða við er í meginatriðum eftirfarandi:

- 1) Nöfn dregin af uppruna
- 2) Nöfn dregin af ætterni
- 3) Nöfn dregin af eiganda
- 4) Nöfn dregin af útliti
- 5) Nöfn dregin af atferli og „innræti“

Hver flokkur greinist síðan nánar í undirflokka sem gerð verður grein fyrir jafnóðum.

Eðli málsins samkvæmt er ekki hægt að skipa nálægt því öllum nöfnunum í flokka á grundvelli tilefnis eða ástæðu nafngiftar, tildrög nafngiftarinnar eru yfirleitt ókunn og því er hér um að ræða misjafnlega líklegar ágískanir. Stærsta einstaka „flokkinn“ fylla því nöfn þar sem vonlítið virðist að geta sér til um tilefnið.

2.1 Nöfn dregin af uppruna

Hér eru nöfn sem dregin eru af heimkynnum nautanna, þ.e. af nöfnum bæja, sveita, byggðarlaga og landshluta. Eins og fyrr sagði var uppruna nautanna (þ.e. frá hvaða bæ þau voru) getið í hluta þeirra heimilda sem notaðar voru, en í hluta þeirra kom einungis fram úr hvaða landsfjórðungi þau voru. Ég hafði því ekki tók á að bera öll nöfnin saman við viðeigandi bæjanöfn eða byggðarlaga og eflaust eiga nafngiftir fleiri nauta rætur að rekja til heimkynna þeirra.

<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>	<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>
Aðall	úr Aðaldal	Hellir	frá Hellisholtum
Akur	frá Akureyri	Herjólfur	frá Herjólfstöðum
Andri	úr Andakílshr.	Hjalti	úr Hjaltadal
Arnar	úr Arnarneshr.	Hjálmur	frá Hjálmholti
Aspar	frá Espihóli	Hlemmur	frá Hlemmiskeiði
Ái	frá Árgerði	Hlíðar	frá Hlíðarenda
Ársæll	frá Árgerði	Hnappur	úr Hnappadal
Ás	frá Ásgarði	Holti	frá Hjálmholti/ Hellish.
Ásaþór	frá Efra-Ási	Hornfirðingur	úr Hornafirði
Ásrauður	frá Ásatúni	Hólar	úr Hólahreppi
Bakki	frá Bakka/Grafarbakka	Hólmur	frá Hólmi
Baldur	frá Baldursheimi	Hrísi	frá Hrísgarði
Barði	af Svalbarðsströnd	Hrólfur	frá Hrólfstaðahelli
Barki	frá Barká	Hrútfjörð	úr Hrutafirði
Bárðdal	úr Bárðardal	Húni	úr Húnavatnssýslu
Bárður	úr Bárðardal	Húsi	frá Húsatóftum
Bergur	frá Berghyl/ Bergstöðum	Hvanni	frá Hvanneyri
Birkir	frá Björk	Högni	frá Högnastöðum
Bolli	frá Bollastöðum	Hörgur	úr Hörgárdal
Borgþór	úr Borgarfirði	Kaldur	frá Kaldbak
Bruni	frá Brennistöðum	Kambur	frá Kambi
Brunnur	frá Brunnhóli	Kaupi	úr Kaupangssveit
Búi	frá Búvöllum	Keli	frá Hrafnkelsstöðum
Bæsi	frá Syðri-Bægisá	Kjölur	af Kjalamnesi
Dálkur	frá Neðri-Dálksstöðum	Klufti	frá Kluftum
Dýri	frá Dýrastöðum	Krauni	frá Kraunastöðum
Eyfirðingur	úr Eyjafirði	Lambi	frá Lambleikstöðum
Eytfjörð	úr Eyjafirði	Landi	frá Efstalandi
Fjalli	frá Fjalli	Laufi ⁴	frá Laufási
Flói	úr Flóanum	Laxi	frá Laxamýri
Fossi	frá Fossi	Leikur	frá Lambleikstöðum
Galti	frá Galtafelli	Lundi	frá Lundi
Garðar	frá Görðum	Lýtingur	úr Lýtingsstaðahreppi
Garður	frá Garði	Lækur	frá Læk
Gauti	frá Gautstöðum	Már	frá Mástungu
Gegnir	frá Gegnishólum	Melkollur	frá Melum
Geiri	frá Geirshlíð	Munkur	frá Munkaþverá
Geitir	frá Geitabergi	Múli	frá Múla/Holtsmúla
Gils	frá Gilsbakka	Mýrdal	úr Mýrdal
Hagi	frá Haga	Mýri	frá Löngumýri/úr Mýrdal
Heimir	frá Baldursheimi	Norðri	af Norðurlandi

⁴ Nafnið *Laufi* er nokkuð algengt (kemur sjö sinnum fyrir í safninu) en aðeins einu sinni tengt örnefni. Oftar mun það dregið af litareinkenni (laufi í enni) og/eða kýmnafrinu *Laufa* sem einnig er alvanalegt.

<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>	<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>
Oddgeir	frá Oddgeirshólum	Tjarni	frá Ytritjörnum
Oddi	frá Oddagörðum	Tungujarl	frá Tungu
Oddur	frá Oddhóli	Túni	frá Lindartúni/Túnsbergi
Repp	úr Hreppunum	Urriði	frá Urriðafossi
Reykdal	frá Reykjadal	Veggur	frá Síðumúlaveggjum
Selur	frá Seli	Voði	frá Voðmúlastöðum
Skáldi	frá Skáldalæk	Vogur	frá Vogum
Skáli	frá Laufskálum	Völlur	frá Vallakoti
Skógur	frá Árskógsströnd	Pistill	úr Pistilfirði
Skutull	úr Skutulsfirði	Þorsti	frá Þorsteinsstöðum
Sólon	frá Sólheimakoti	Þrándur	frá Þrándarholti
Stapi	frá Arnarstapa	Ölvi	frá Ölvisholti
Sökkull	frá Sökku	Öngli	frá Öngulsstöðum
Tangi	frá Flóðatanga		

Í töflunni hér að ofan eru eingöngu þau nöfn sem að formi til eru dregin af bæja- eða byggðaheitum, þ.e. örnefnið eða einhver hluti þess er tekið og gert úr því nautsnafn. Stundum er örnefnið notað óbreytt (t.d. *Garður*, *Kambur*, *Múli*), stundum nægir að breyta mynd þess lítilsháttar (*Vogur* < *Vogar*, *Fossi* < *Foss*, *Klufti* < *Kluftir*, *Lundi* < *Lundur*, *Selur* < *Sel*) en miklu oft er meira að gert. Algengt er að hluti örnefnis, oft fyrri liður þess, sé gerður að að nautsnafni. Einkum er það handhægt þegar örnefnið er gert úr mannsnafni (*Bárður* < *Bárðardalur*, *Bergur* < *Bergsstaðir*, *Oddgeir* < *Oddgeirshólar*) eða bara karlkyns nafnorði (*Brunnur* < *Brunnhóll*, *Dálkur* < *Dálksstaðir*, *Hnappur* < *Hnappadalur*). Nokkur nöfn eru fengin að láni úr forða þeirra ættarnafna mennskra manna sem dregin eru af örnefnum (*Bárðdal*, *Hrútfjörð*, *Repp*) en stundum er morfólógískt og merkingarlegt samhengi látið lönd og leið en hljóðlíking látin ráða (*Sólon* < *Sólheimakot*, *Voði* < *Voðmúlastaðir*, *Þorsti* < *Þorsteinsstaðir*). Fáein dæmi eru um að nautsnafn sé dregið af merkingu örnefnis, óháð formi. Hér á eftir fara þau dæmi um slíkt sem telja má nokkuð ótvíræð:

<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>	<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>
Brestur	frá Brakanda	Krummi	frá Hrafnstöðum
Foss	frá Á	Steggur	frá Gásum
Hafur	frá Geitabergi	Teigur	frá Túni
Hirðir	frá Hjarðarbóli		

Að lokum koma nokkur vafadæmi þar sem ýmist er ekki vitað um heimkynni nautsins eða tengslin milli örnefnis og nautsnafns svo óviss eða langsótt að ekki þykir fært að fullyrða um þau:

<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>	<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>
Atgeir	frá Oddgeirshólum	Núpur	?
Austri	?	Reitur	frá Reistará
Ásbrandur	?	Setbergur	Setberg?
Ási	?	Skafti	Skaftafellssýsla?
Bjarki	?	Skíði	Skíðadalur?
Borgar	?	Skorri	Skorradalur?
Dalur	?	Skúti	Skútustaðir/Skútustaðahr.?
Drangur	úr Öxnadal - Hraundrangi?	Snorri	úr Reykholtssdal!
Gnúpur	Gnúpverjahl.?	Suðri	?
Grandi	frá Grund	Vestri	?
Gullberi	Gullberastaðir?	Víga-Skúta	Skútustaðir?
Hamar	?	Þjór	frá Þrándarholti v/Þjórsá
Hrafnkell	Hrafnkellsstaðir?	Þófi	frá Þúfu
Hróðgeir	frá Oddgeirshólum	Öndólfur	Öndólfstaðir?
Hruni	Hruni/Hrunamannahl.?	Öngull	Öngulsstaðir/Öngulsstaðahr.?
Laugi	?	Önundur	Önundarfjörður?
Melur	?		
Mýrbergur	?		

Hér er óvissan reyndar mismikil, t.d. er erfitt að hugsa sér að *Gullberi*, *Öndólfur* og *Víga-Skúta* séu ótengdir Gullberastöðum í Borgarfirði, Öndólfsstöðum í Reykjadal og Skútustöðum í Mývatnssveit en meiri vafi leikur á um hvort *Drangur* úr Öxnadal sé kenndur við Hraundranga eða *Snorri* úr Reykholtssdal sé heitinn eftir nafna sínum Sturlusyni.

2.2 Nöfn dregin af ætterni

Hér er það nánast alltaf nafn móðurinnar sem lagt er útaf. Fyrst eru talin nöfn sem standa í beinum formlegum tengslum við nafn móður (eða föður), þannig að nafni foreldris er með einhverjum hætti snúið upp á nautið:

<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>	<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>
Ásaþór	undan Borgþór	Blíður	undan Blíðu
Birnir	undan Birnu	Blossi	undan Blossu

<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>	<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>
Brandur Búason	undan Búa	Klaufi	undan Klauf
Brúskur	undan Brúsku	Kolur	undan Kolu
Búi	undan Búkollu	Lappi	undan Löppu
Dúi	undan Dúfu	Nikki	undan Moniku
Finnur	undan Finnu	Njóli	undan Njólu
Freki	undan Frekju	Óliver	undan Ólaffu
Grímur	undan Grímu	Rikki	undan Rikku
Hjálmur ⁵	undan Hjálmu	Tjörvi	undan Tjörn
Humall	undan Auðhumlu	Pýrnir	undan Pýrnirós
Hvítkollur	undan Hvítkollu		

Þá koma nöfn sem eru merkingarlega tengd nafni móðurinnar (og í einu tilviki bróður). Þessi aðferð er algengari í þessum flokki en í nöfnum sem dregin eru af örnefnum og má líklega skýra það með því að erfiðara reynist að finna karlkynsorð samstofna kýrnöfnum (sem eðli málsins samkvæmt eru kvenkyns) en örnefnum:

<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>	<i>Nafn</i>	<i>Skýring</i>
Baukur	undan Krús	Templari	undan Stúku
Dropi	undan Lind	Trölli	undan Skessu
Fursti	undan Drottningu	Porri	undan Góu
Hljómur	undan Hörpu	Práður	bróðir Strengs
Rísi	undan Skessu	Gosi	undan Heklu (f.1981)
Snúður	undan Snældu	Steggur	undan Önd
Strengur	undan Hörpu		

2.3 Nöfn dregin af eiganda

Hér er eins og nærri má geta erfitt um vik, því það heyrir til undantekninga að nöfn nautaeigendanna liggi á lausu; ég hef einungis á takteinum tvö dæmi þar sem líkur eru á að nöfn eigendanna hafi ráðið nafngift: Tarfurinn *Dóri* frá Út-vík í Skagafirði gæti verið kenndur við Halldór Hafstað bónda þar, og ég þyk-ist vita að *Heiðar* frá Haga í Sandvíkurhreppi hefur dregið nafn af matmóður sinni, Ragnheiði Hannesdóttur. Eflaust hafa eigendurnir komið víðar við sögu nautanafnanna en heimildir skortir til að sýna fram á það.

⁵ Líklegt má telja að þetta nafn og ýmis fleiri (*Hvítkollur*, *Kolur*, *Lappi*) séu jafnframt dregin af útliti — það gildir ekki síður um nautgripi en fólk að margt er líkt með skyldum.

2.4 Nöfn dregin af útliti

Fyrirfram hefði mátt ætla að útlitið, einkum litur, væri algengasta tilefni nafngifta hjá nautum; það hefur reynst niðurstaðan um önnur búfjárnöfn (Sbr. Finnur Jónsson 1930; Hamre 1939; Fonnum 1928, 1929). Það kemur þó í ljós að nautanöfn sem virðast dregin af lit og öðrum útlitseinkennum eru færri en þau sem tengjast ætt og uppruna. Hins vegar eru öll algengustu nöfnin úr hópi litarnafnanna, þannig að sú aðferð að kenna naut við lit eða önnur útlitseinkenni er miklu algengari en nafnafjöldinn segir til um. Ég hef ekki farið út í að sundurgreina þessi nöfn jafn nákvæmlega og Finnur Jónsson gerir við ær- og kýrnöfn en skipti þeim í þrjá hópa. Fyrst skulu talin nöfn sem líklegt er að tengist lit nautanna og er þá ekki greint á milli þess hvort nafnið lýtur að aðal-lit eða öðrum litareinkennum:

Ásbrandur	Glói	Kolur	Röðull
Baugur	Glókollur	Krapi	Rökkvi
Birtingur	Gráni	Krummi	Sámur
Bíldur	Grásteinn ⁶	Kyndill	Silfri
Bjartur	Guðbrandur	Lappi	Sindri
Blakkur	Gyrðir	Leggur	Skjaldi
Bleikur	Hosi	Leisti	Skjöldur
Blesi	Hrafn	Leistur	Skrauti
Blettur	Hringur	Litli-Brandur	Skrúður
Bliki	Hryggur	Logi	Skuggi
Bóti	Huppur	Lýsingur	Sokki
Brandur	Húfur	Máni	Sokkur
Brúnn	Hvíttingur	Mjaldur	Sorti
Brúnó	Hækil	Mosi	Sólmyrkvi
Depill	Hæringur	Mói	Sóti
Drafni	Höttur	Móri	Stalín
Dreyri	Jökull	Nári	Stjarni
Dumbur	Karfi	Neisti	Surtur
Dökkvi	Kjói	Randi	Svartipétur
Eldur	Kolbrandur	Randver	Svartur
Flekkur	Kolfeldur	Rauðgrani	Svertingur
Fótur	Kolfinnur	Rauðkollur	Sörli
Funi	Kolskeggur	Rauður	Tvistur
Glámur	Kolskjöldur	Roði	

⁶ Hér gæti örnefni einnig legið að baki, nautið er af Vesturlandi og þar eru a.m.k. þrír Grásteinar, m.a. er einn í túninu á Hvanneyri í Borgarfirði.

Það er auðvitað ekki alveg einsýnt að öll þessi nöfn tengist lit, enda er sjaldnast ljóst hvernig nautin eru á litinn. Í mörgum tilvikum koma aðrar skýringar til greina, t.d. þarf *Stalín* ekki nauðsynlega að vera rauður ef eigandinn hefur haft dálæti (eða ímigust) á *Stalín* (þótt það væri óneitanlega skemmtilegra).

Þá koma nöfn sem vísa til hárafars:

Feldur	Gljái	Lubbi	Toppur
Flóki	Lokkur	Skúfur	Úfur

Loks eru nöfn sem tengast útliti á einhvern annan hátt; sum þeirra lúta að stærð og vaxtarlagi (*Dvergur*, *Jötunn*, *Sléttbakur*), önnur að hornalagi (*Horni*, *Hnýfill*, *Kollur*) og enn önnur að almennu yfirbragði (*Glæsir*, *Ljótur*):

Bægifótur	Hnífill	Kollur	Sléttbakur
Dvergur	Hnokki	Ljótur	Stúfur
Glæsir	Horni	Lurkur ⁸	Svipur
Grani	Jaki	Nubbur	
Grettir ⁷	Jötunn	Þjakkur	

2.5 Nöfn dregin af atferli eða „innræti“

Allmörg nöfn lúta að eðliseiginleikum nautanna, góðum eða illum. Fyrst skal telja þau sem vísa til afls, hreysti og dugnaðar:

Forkur	Kappi	Röskur	Vaskur
Garpur	Máttur	Töggur	Þróttur

Þá koma nöfn sem tengjast óstýrilæti, hávaða- og uppivöðslusemi, eiginleikum sem síður teljast til fyrirmyndar, þótt vissulega séu þeir „nautslegir“ ekki síður en þeir ofantöldu:

⁷ Hér miða ég við að nafnið sé dregið af so. *gretta*. Auðvitað er einnig hægt að tengja það Gretti Ásmundssyni og telja það lúta að stærð og kröftum.

⁸ Í lýsingu á þessum tudda er tekið fram að hann sé sérlega langur. Þess má geta að Ásgeir Blöndal (1989:586) tilfærir m.a. merkinguna ‘stíð skepna’ við orðið *lurkur*.

Beli	Gellir	Rosti	Ýlir ⁹
Garri	Glanni	Skelfir	Prymur
Gaur	Gramur	Snerrir	
Gámur	Hrani	Vargur	

Hamre (1939) getur þess að algengasti flokkur íslenskra hestanafna, að litarnöfnum frátöldum, séu nöfn sem vísa til reiðhestseiginleika. Þegar ég var að velta fyrir mér flokkun nautanafnanna, þótti mér því eðlilegt að gera ráð fyrir flokki nafna sem tengdust hliðstæðum embættisverkum nautanna, þ.e. nöfnum sem lytu að kynorku þeirra eða frjósemi. Flokkun á smærri úrtaki úr heildarsafninu benti til að full ástæða væri til þess, þar rakst ég fljótlega á tvö nöfn, *Frævill* og *Losti*, sem einboðið var að skipa í þennan flokk. Þegar ég síðan fór í gegnum safnið allt kom í ljós að þar var ekki að finna fleiri slík nöfn svo óyggjandi væri. Þó má hugsanlega tengja fleiri nöfn slíkum hugrenningum en oft þarf til þess meiri lærdóm en svo að skýringarnar teljist líklegar. Þannig má tengja *Frey* við frjósemi og jafnvel *Fróða* líka, *Jarl* getur minnt á Bósa sögu, *Hrókur* var í fornu máli til í merkingunni 'getnaðarlimur' og *Gretti* sá sem ort er um í Grettisfærslu býr óneitanlega yfir hæfileikum sem hæfðu kynbótanauti (sbr. Ólafur Halldórsson 1990). Enn langsóttari eru skýringar byggðar á orðsifjum sem tæpast munu almennt á vitorði þeirra sem stunda nautgriparækt, s.s. *Hnokki*, sbr. fe. *hnocc* 'getnaðarlimur' (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:351).

Loks koma nokkur nöfn, tengd almennum skapgerðareinkennum sem tæpast munu talin dæmigerð fyrir naut, s.s. geðþrýði, glaðlyndi og jafnvel raddfegurð:

Búri	Klækur	Prúður	Vinur
Durgur	Latur	Spakur	Öðlingur
Gáski	Ljúfur	Tenór	

3. Hvers konar nöfn?

3.0 Inngangur

Í þessum kafla verður breytt um sjónarhorn og nautanöfnin skoðuð án tillits til hugsanlegra tilefna nafngiftanna. Þess í stað verður athyglinni beint að nöfn-

⁹ Þetta nafn gæti vitaskuld einnig verið dregið af íslenska mánaðarheitinu.

unum sjálfum og þau flokkuð eftir því hvort þau eru kunn úr öðru samhengi. Flokkunin er einkum byggð á tveimur atriðum. Í fyrsta lagi er spurt hvort nautanöfnin séu kunn sem mannanöfn eða viðurnefni; í öðru lagi hvort nöfnin séu samhljóða orðum, öðrum en nöfnum, sem til eru í málinu. Ef svo er, er nærtækt að flokka eftir því hvort þar er um að ræða nafnorð eða lýsingarorð og hvort algengt sé að þetta séu orð af tilteknum merkingarsviðum. Eins og gefur að skilja hljóta þessi tvö sjónarmið að skarast verulega þar eð mannanöfn eru iðulega tekin úr almennum orðaforða. Aðferðin hefur þó þann kost að hér er að ýmsu leyti fastara land undir fótum en þegar reynt er að geta sér til um tilefni nafngifta. Hér er tilefnið látið lönd og leið en reynt að átta sig á nafnahefð og nafnaforða, líkt og þegar mannanöfn eru skoðuð. Spurningin er m.ö.o.: Hvers konar nöfn hafa Íslendingum þótt hæfa nautum og hvert er þeim tamt að sækja nautum sínum nöfn?

3.1 Mannanöfn

Það þarf ekki að horfa lengi á nafnalistana sem þegar hafa verið tilfærðir til að sjá að verulegur hluti nautanafnanna er alkunn mannanöfn. Hér á eftir verða talin þau nautanöfn sem mér er kunnugt um að hafi verið notuð sem mannanöfn og eru mannanöfn þá skilin víðum skilningi og látin ná yfir nöfn á hvers konar persónum, hvort sem um er að ræða raunverulegt fólk, sögupersónur fornar og nýjar, drauga, tröll, dverga, goð eða aðrar vættir. Við þessa samantekt var stuðst við bók Guðrúnar Kvaran og Sigurðar Jónssonar (1991), tiltæk- ar nafnaskrár fornrita, einkum *Íslendingasagna* (Brynjúlfrur Sæmundsson o.fl. 1976; Guðni Jónsson 1953), *Landnámu* (útg. Jakobs Benediktssonar 1968), *Sturlungu* (Örnólfur Thorsson 1988), *Heimskringlu* (Bergljót S. Kristjánsdóttir o.fl. 1991), *Eddukvæða* (Guðni Jónsson 1949) og *Fornaldarsagna* (útg. Guðna Jónssonar 1946), og loks var leitað í *Snorra-Eddu*, einkum nafnaþulurnar sem þar eru (Guðni Jónsson 1949; útg. Kock 1946), sem og yngri þulur úr safni Ólafs Davíðssonar (*Íslenzkar gátur, skemmtanir vikivakar og þulur* 1887–98).

Alexander	Ágúst	Ásaþór	Bárður
Andri	Ái	Ásbrandur	Beli
Arnar	Álfur	Ási	Bergur
Askur	Án	Baldur	Birkir
Atli	Ársæll	Barði	Birmir
Austri	Ás	Baugur	Birtingur

Bíldur	Garpur	Hringur	Ljúfur
Bjarki	Gaur	Hrollur	Loftur
Bjarmi	Gauti	Hróðgeir	Logi
Bjartur	Gautur	Hrókur	Loki
Blær	Gegnir	Hrólfur	Lýtingur
Boði	Geiri	Hugi	Magni
Bolli	Geisli	Húni	Marz
Borgar	Geitir	Hvítingur	Máni
Borghór	Gellir	Hækill	Már
Brandur	Gils	Hængur	Mímir
Brandur Búason	Glámur	Hæringur	Mjölur
Breki	Glói	Höður	Moli
Brodði	Glókollur	Högni	Móri
Bróðir	Glæðir	Hörður	Muggur
Brúnó	Glæsir	Höttur	Múli
Brúsi	Gnúpur	Ingjaldur	Natan
Búi	Goði	Jaki	Náttfari
Bör	Gormur	Jarl	Nikki
Börkur	Gosi	Jóki	Njörður
Dagur	Grani	Jósep	Norðri
Dálkur	Grettir	Júpíter	Númi
Dofri	Grímnir	Jökull	Núpur
Dóri	Grímur	Kani	Nökkvi
Draupnir	Guðbrandur	Karfi	Oddgeir
Dreki	Gusi	Kálfur	Oddi
Dumbur	Gylfi	Kári	Oddur
Dúi	Gyllir	Keli	Olli
Dýri	Gyrðir	Ketill	Ormur
Einir	Hafur	Kiljan	Óðinn
Eitill	Haki	Klaufi	Ófeigur
Eldur	Hallur	Klóí	Óliver
Falur	Hamar	Kobbi	Ómar
Fáfnir	Haukur	Kolbeinn	Óri
Fengur	Hákon	Kolfinnur	Pétur
Finnur	Heiðar	Kollur	Randver
Fífill	Heimir	Kolskeggur	Rauðgrani
Fjalar	Herjólfur	Kolur	Rauður
Fjölur	Hersir	Kópur	Reynir
Flóki	Héðinn	Krókur	Rikki
Forni	Hilmir	Krummi	Runólfur
Fossi	Hjalti	Lambi	Röðull
Freyr	Hjálmur	Laugi	Rökkvi
Frosti	Hjörtur	Láki	Salómon
Fróði	Hlynur	Leifur	Sandur
Funi	Holti	Leiknir	Sámur
Galti	Hrafn	Leppalúði	Silfri
Garðar	Hrafnkell	Litur	Sindri
Garður	Hrani	Ljótur	Sírak

Sjóður	Sóti	Trausti	Prymur
Skafti	Stalín	Trölli	Próstur
Skarði	Stefnir	Tyrfingur	Pýrnir
Skeggi	Steinar	Týr	Ægir
Skeljungur	Sturla	Úlfur	Öndólfur
Skiði	Stúfur	Valur	Önundur
Skjöldur	Styrmir	Vestri	Örn
Skorri	Suðri	Víðir	Örvar
Skuggi	Sumarliði	Víðkunnur	
Skúfur	Surtur	Víga-Skúta	
Smári	Svali	Víkingur	„Ættarnöfn“
Smiður	Svartipétur	Vörður	Bárðdal
Smyrill	Svartur	Ýmir	Eyfjörð
Snerrir	Svertingur	Þeyr	Hlíðar
Snoddas	Svipur	Þjálfi	Hrútfjörð
Snorri	Sær	Þorri	Mýrdal
Snúður	Sörli	Þór	Repp
Spakur	Teitur	Prasi	Reykdal
Sokki	Tinni	Þráinn	
Sólon	Tjörvi	Þrándur	

Það sem fyrst vekur athygli á þessum nafnalista er hversu „fornleg“ nöfnin eru. Fæst þeirra eru úr hópi algengra mannanafna en stór hluti er goðafræðinöfn ýmiss konar og nöfn sem eru einkum eða aðeins kunn úr íslenskum fornbókmenntum. Sum þeirra hafa reyndar verið endurvakin sem mannanöfn á 20. öld en nokkur dæmi eru um að það hafi gerst eftir að þau virðast komin í gagnið sem nautanöfn. Hér eru allar helstu karlpersónur norrænnar goðafræðisamankomnar: *Askur*, *Ásaphór/Þór*, *Baldur*, *Dagur*, *Freyr*, *Hödur*, *Loki*, *Magni*, *Mímir*, *Njörður*, *Óðinn*, *Surtur*, *Týr*, *Ýmir*, *Þjálfi*, *Prymur* og *Ægir*, og hafa meðferðis bæði hamarinn *Mjölni* og hringinn *Draupni*. Allmörg nöfn eru kunn sem nöfn landnámsmanna og hafa sum þeirra lítt eða ekkert verið notuð sem mannanöfn síðan, t.d. *Dýri*, *Holti*, *Hróðgeir*, *Lýtingur*, *Náttfari*, *Prasi*. Eflaust eru mörg þeirra tilkomin í gegnum örnefni (sbr. 2.1) og sama gildir sjálf-sagt um ýmis önnur nöfn sem kunn eru úr fornsögum. Það er reyndar vel þekkt að búfjárnöfn séu sótt í goðafræði og skáldskap, bæði Hamre (1939) og Finnur Jónsson (1930) geta um hesta- og kýrnöfn af þessu tagi. Það er eftirtektarvert að á þessum lista er einnig talsvert af nöfnum sem er nánast eingöngu að finna sem mannanöfn í fornrítum en þó ekki á sérlega þekktum sögupersónum. Meðal þeirra eru nöfn eins og *Ái* (dvergur), *Beli* (jötunn), *Eitill* (sækonungur, tröll o.fl.), *Fjölnir* (Svíakonungur í Ynglingasögu og Óðinsheiti), *Gauti* (Óðinsheiti, sækonungur o.fl.), *Glói* (dvergur, tröll), *Grímnir*

(Óðinsheiti, jötunn), *Haki* (sækonungur, berserkur), *Leiknir* (berserkur), *Litur* (dvergur), *Óri* (dvergur), *Rökkvi* (sækonungur), *Tyrfingur* (m.a. sverðsheiti).

Alls eru nöfnin í þessum flokki 291 talsins eða um helmingur nafnasafnsins. Af þeim eru aðeins 88 sem ég hef ekki fundið í fornritum en fæst þeirra eru algeng mannanöfn nú á tímum. U.þ.b. helmingur þessara 88 yngri nafna hafa verið tekin upp sem mannanöfn á síðustu áratugum og eru flest mjög fáttíð, t.d. *Ás*, *Boði*, *Bjarmi*, *Blær*, *Breki*, *Einir*, *Eldur*, *Fífill*, *Funi*, *Geisli*, *Goði*, *Kópur*, *Ljúfur*, *Röðull*, *Sandur*, *Smyrill*, *Spakur*, *Sær*, *Víðir*, *Þyrnir* (sbr. Guðrún Kvaran & Sigurður Jónsson 1991). Nokkur nafnanna eru nöfn á þekktum persónum, ýmist úr (yngri) skáldskap eða veruleika, en ekki tíðkuð sem mannanöfn á Íslandi: *Birtingur*, *Bör* (væntanlega Börson), *Dreki*, *Glókkullur*, *Gosi*, *Hrollur*, *Jóki*, *Kiljan*, *Leppalúði*, *Moli*, *Óliver*, *Repp*, *Skuggi*, *Snoddas*, *Snúður*, *Sólon*, *Stalín*, *Svartipétur*, *Tinni*, *Trölli*. Úr rómverskri goðafræði koma *Júpíter* og *Marz* en biblúnöfn eru einungis fjögur: *Jósep*, *Pétur*, *Salómon* og *Sírak*. Afgangurinn eru svo sæmilega algeng mannanöfn (*Arnar*, *Ágúst*, *Ársæll*, *Birkir*, *Bjartur*, *Hlynur*, *Ómar*, *Reynir*, *Smári*) og gælunöfn eða stuttnefni (*Dúi*, *Keli*, *Kobbi*, *Laugi*, *Láki*, *Nikki*, *Olli*).

Eins og fyrr sagði er um helmingur nautanafnanna til sem mannanöfn eða vætta og þar njóta gömul norræn nöfn sérstakrar hylli. Eftir er þó að geta þess að allmörg nafnanna koma fyrir sem viðurnefni í fornsögum. Hér á eftir fer listi yfir þau nautanöfn sem koma fyrir í viðurnefnatali Finns Jónssonar (1908). Meirihluti þessara nafna kemur einnig fyrir í mannanafnaskránni en þau sem þar er ekki að finna eru hér merkt með stjörnu (*).

Bakki*	Dvergur*	Gramur	Hækill
Barki*	Dýri	Grani	Hængur
Baugur	Flekkur*	Grettir	Höður
Bátur*	Flóki	Gullberi*	Hörður
Beli	Forkur*	Gusi	Jarl
Bíldur	Forni	Göltur*	Jökull
Bjarki	Foss*	Hagi	Kappi*
Blakkur*	Fótur*	Hegri*	Karfi
Blesi*	Fróði	Hjalti	Kaupi*
Bolli	Frændi*	Hjörtur	Kálfur
Bóti*	Galti	Hólmur*	Kjarni*
Bratti*	Gaur	Hrani	Klaufi
Brúsi	Gauti	Hringur	Kollur
Bægifótur*	Geisli	Hrísi*	Kópur
Dálkur	Gellir	Hrókur	Krókur
Dreki	Gerpir*	Hryggur*	Kveikur*
Dropi*	Goði	Hvítkollur*	Kvistur*

Lambi	Reykur*	Smyrill	Toppur*
Landi*	Roði*	Snerrir	Trausti
Leggur*	Sámur	Sokki	Trölfi
Leistur*	Selur*	Sokkur*	Vargur*
Ljómi*	Silfri	Sopi*	Víkingur
Loki	Sindri	Sorti*	Vængur*
Lokkur*	Sjóður	Sóti	Pistill*
Lundi*	Skarði	Spaði*	Þjálfí
Magni	Skeggi	Spakur	Þrymur
Máni	Skjálgur*	Stafur*	Ægir
Múli	Skjöldur	Sturla	Öðlingur*
Neisti*	Skógur*	Surtur	Öngull*
Prímus	Skrauti*	Svali	
Rauður	Smiður	Tjörvi	

Það þarf ekki að koma á óvart að búfjárnöfn og viðurnefni séu mörg þau sömu, þessar „nafngerðir“ eiga það sammerkt að þær standa í nánari merkingartengslum við nafnberann en mannanöfn, bæði viðurnefni og búfjárnöfn eru oftast lýsandi, vekja athygli á ákveðnum eiginleikum þess sem nafnið ber.

3.2 Titlar

Næsti flokkur nafna eru titlar og starfsheiti ýmiss konar. Flest eru þetta titlar stórhöfðingja, konunga og aðalsmanna en fáeinir eru af öðrum toga, m.a. tveir andlegrar stéttar menn (*Ábóti*, *Munkur*) og einn iðnaðarmaður (*Smiður*).

Ábóti	Hilmir	Prins	Tungujarl
Barón	Hirðir	Rex	Víkingur
Dúx	Jarl	Sjeffi	Vísir
Fursti	Jöfur	Sjóli	Vörður
Goði	Kóngur	Smali	Öðlingur
Hersir	Munkur	Smiður	

Það kann að þykja nokkur ofrausn að kalla nautpening konunga og jarla en þá er á það að líta að fullvaxið naut er engin smásmíði og langt því frá hættulaust. Þess utan er þarfanautið einstakt á bænum og gegnir sannkallaðri ábyrgðarstöðu. Sveitamenn hafa því talið rétt að sýna nautinu tilhlýðilega virðingu, t.d. með því að gefa því konungsnafn eða kenna það við fornkappa.¹⁰

¹⁰ Hliðstæðar nafnvenjur má merkja í sænskum uxanöfnum frá 18. öld. Þar koma fyrir nöfn eins og *Baron*, *Greven*, *Kejsaren*, *Kungen*, *Riddaren* og *Storfyersten* (Leibring 2000:368). Í sömu

Hin fornlega eða þjóðlega hefð birtist einnig í þessum flokki nafna, hér eru fornyrði yfir konunga og höfðingja áberandi en minna fer fyrir valdstitlum úr nútímanum.

3.3 Náttúran

3.3.0

Talsvert af nöfnum er sótt í náttúruna, í heiti á jurtum, dýrum og sjálf náttúruöflin. Hér verður þessum nöfnum skipt í fimm flokka:

- 1) Plöntuheiti
- 2) Dýraheiti
- 3) Heiti á landslagi
- 4) Veðurorð
- 5) Heiti á öðrum náttúruþyrirbærum.

3.3.1 Plöntuheiti

Flest nöfnin sem í þennan flokk falla eru tegundaheiti en einnig eru nokkur nöfn sem tákna einstaka plöntuhluta (*Frævill, Kvistur, Sproti, Þyrnir*).

Álmur	Humall	Reynir	Pari
Einir	Kaktus	Runni	Pistill
Fífill	Kvistur	Smári	Þyrnir
Frævill	Mosi	Sproti	
Hlynur	Njóli	Víðir	

3.3.2 Dýraheiti

Dýraheitin eru einnig flest tegundaheiti en þó eru nokkur sem eiga við karldýr eingöngu (*Bliki, Galti, Göltur, Hafur, Hængur, Högni, Karri, Steggur*) og eitt sem haft er um fleiri en eina tegund (*Vargur*). Þarna eru einkum á ferðinni fuglar og spendýr (þar af þrír hvalir, *Mjaldur, Sléttbakur* og *Skeljungur*) en þó eru tveir fiskar með (*Karfi, Urriði*) og tvær skepnur sem ekki falla inn í nútíma dýrafræði (*Dreki, Nykur*).

heimildum er reyndar að finna uxanafnið *Styrbjörn* (sama rit:252) en skv. íslenskum fornsögum var Styrbjörn hinn sterki einmitt sænskur fornkonungur.

Bangsi	Hængur	Már	Urriði
Bliki	Högni	Mjaldur	Úlfur
Dreki	Karfi	Mörður	Valur
Fálki	Karri	Nykur	Vargur
Galti	Kálfur	Ormur	Þiður
Göltur	Kjói	Selur	Þjór
Hafur	Kópur	Skeljungur	Próstur
Hegri	Krummi	Sléttbakur	Örn
Hjörtur	Lómur	Smyrill	
Hrafn	Lundi	Steggur	

3.3.3 Landslagsheiti

Í þessum flokki eru nöfn sem eru samhljóða heitum á hvers kyns fyrirbærum í landslagi, hvort sem þar er um að ræða holt og hæðir á landi, vatnsföll eða sjó. Flest eru þessi heiti líka til sem örnefni eða liðir í örnefnum og vafalaust er megnið af nautunum sem þau bera kennd við heimkynni sín, bæi og byggðarlög.

Akur	Foss	Hryggur	Sandur
Ás	Garður	Hörgur	Skógur
Bakki	Gígur	Jökull	Skúti
Blettur	Gnúpur	Kambur	Stapi
Boði	Grandi	Kjölur	Stekkur
Bolli	Grásteinn	Klettur	Strengur
Bratti	Græðir	Lækur	Sær
Brunnur	Hagi	Melur	Tangi
Dalur	Hallur	Mói	Teigur
Depill	Hamar	Múli	Vogur
Drangur	Hellir	Núpur	Völlur
Fjörður	Hólmur	Reitur	
Flói	Hruni	Röðull	

3.3.4 Veðurorð

Fáein nöfn eru samhljóða veðurorðum og eru þau flest af kuldalegra taginu. Þó eru hlýlegri heiti samanvið eins og *Blær*, *Mari* og *Peyr*.

Blær	Kuldi	Sorti	Peyr
Bylur	Mari	Svali	
Garri	Rosi	Úði	

3.3.5 Önnur náttúruþyrirbæri

Loks er nokkur hópur nafna sem samsvara nafnorðum er eiga við önnur náttúruþyrirbæri en þau sem þegar hafa verið talin. Þar er helst um að ræða ljós og myrkur, vatn, eld og ís í ýmsum myndum.

Bjarmi	Eldur	Logi	Sólmyrkvi
Blossi	Funi	Máni	Straumur
Breki	Geisli	Mökkur	Varmi
Brestur	Glampi	Neisti	Ylur
Bruni	Jaki	Raki	Peli
Dagur	Klaki	Reykur	
Dropi	Krapi	Röðull	
Dökkvi	Ljómi	Skuggi	

3.4 Önnur nafnorð

Nautanöfn samhljóða almennum nafnorðum verða nú ekki flokkuð frekar eftir merkingarsviðum, heldur skulu talin þau nöfn af þessu tagi sem eftir eru. Eflaust væri hægt að flokka þau nánar á ýmsa ólíka vegu en það verkefni eftirlæt ég áhugasömum lesendum.

Askur	Endi	Hlemmur	Krókur
Atgeir	Eyfirðingur	Hljómur	Kveikur
Ái	Faldur	Hnappur	Kyndill
Álfur	Falur	Hnífill	Landi
Barki	Feldur	Hnokki	Laxi
Baukur	Fengur	Hornfirðingur	Leggur
Bauti	Fjarki	Hringur	Leikur
Bátur	Flekkur	Hrókur	Leisti
Bíkar	Flóki	Huppur	Leistur
Blómi	Forkur	Hækill	Lindi
Bróðir	Fótur	Höttur	Litur
Brúsi	Frami	Jötunn	Lokkur
Brúskur	Frændi	Kani	Lopi
Búri	Gaur	Kappi	Losti
Börkur	Gámur	Kjarni	Lubbi
Dálkur	Gáski	Klafi	Lurkur
Deilir	Glanni	Klaufi	Máttur
Dreyri	Gljái	Kláfur	Moli
Durgur	Gormur	Klækur	Nári
Dvergur	Haki	Kollur	Nubbur
Eitill	Hlekkur	Kostur	Nökkvi

Oddur	Skúfur	Sökkull	Vöndur
Pjakkur	Sokkur	Templari	Ýlir
Prímus	Sopi	Tenór	Páttur
Rísi	Sómi	Tígull	Þokki
Roði	Spaði	Toppur	Þorsti
Rosti	Sparri	Töggur	Þófi
Safi	Stafur	Veggur	Þráður
Sjóður	Stjaki	Vinur	Pristur
Skáli	Stúfur	Voði	Þróttur
Skelfir	Stöpull	Vængur	Öngull
Skjöldur	Sveigur	Vökvi	
Skutull	Svipur	Völur	

3.5 Lýsingarorð

Af þeim nautanöfnum sem yfirleitt eru til sem almenn íslensk orð er yfirgnæfandi meirihluti samhljóða nafnorðum. Þó eru fáein nöfn í safninu lýsingarorð að formi til og verða þau tíunduð hér. Fyrstu fimm nöfnin eru lýsingarorð sem tákna útlitseinkenni, næstu átta lúta að skapgerð eða innræti og loks koma tvö lýsingarorðsnöfn sem falla í hvorugan þessara flokka:

Ljótur	Úfur	Ljúfur	Vaskur
Rauður	Blíður	Prúður	Kaldur
Skjálgur	Gramur	Röskur	Víðkunnur
Svartur	Latur	Spakur	

3.6 Sérhæfð nautanöfn?

Þá er ekkert eftir nema að telja upp þau nautanöfn úr safninu sem hvorki hafa verið notuð sem mannanöfn eða vætta og eru heldur ekki kunn sem óbreytt nafnorð eða lýsingaorð. Það má e.t.v. segja sem svo að hér ættu að vera komin hin raunverulegu, „ekta“ nautanöfn en nöfnin sem þekkt eru úr öðru samhengi væru þá eins konar tökuorð í nafnaforða nauta. Reyndar eru nokkur þessara nafna í hópi þeirra algengustu, og sum þeirra virðast hafa tíðkast lengi sem dýranöfn, t.d. *Blesi*, *Glæsir*, *Gráni*, *Móri*. Hins vegar er erfitt að segja til um hversu hefðbundin og upprunaleg þessi nöfn eru án samanburðar við eldri nafnasöfn. Ég læt fylgja hér með nöfn sem koma fyrir sem viðurnefni en hvorki sem mannanöfn né venjuleg no./lo. en merki þau með stjörnu (*):

Aspar	Hólar	Lappi	Rauðkollur*
Blesi*	Hrísi*	Laufi	Setbergur
Brauti	Húfur	Litli-Brandur	Skarðabætir
Bæsi	Húsi	Lofsfari	Stjarni
Bætir	Hvanni	Lýsingur	Tjarni
Drafni	Hvítkollur*	Mela-Surtur	Túni
Fjalli	Klakabítur	Melkollur	Virkir
Freki*	Kolbrandur	Móri	Ýri
Glæsir	Kolfeldur	Mýrbergur	Æsir
Gráni	Kolskjöldur	Mýri*	Ölvi
Hosi	Krauni	Randi	Öngli

Segja má að yfirbragð þessara nafna sé nokkuð fornlegt, ekki síður en þeirra í mannanafnaflokknum þótt hér sé ekki eins auðvelt að benda á dæmi úr fornritum því til stuðnings. Þó má nefna nokkur atriði sem taka má til marks um áhrif fornra fræða á þessi nöfn. Þar er fyrst til að taka að tvö nafnanna koma fyrir sem dýranöfn í fornsögum, *Freki* er úlfur Óðins og *Glæsir* í Eyrbyggju er eitt þeirra fáu nauta sem nafngreind eru í Íslendingasögum. *Mýrbergur* og *Melkollur* minna óneitanlega á forn mannanöfn af kelteskum toga eins og *Mýrkjartan*, *Melkólfur* og *Melkorka*, og *Kolbrandur*, *Kolfeldur* og *Kolskjöldur* sverja sig í ætt mannanafna með forliðinn *Kol-* sem eru alltið í fornsögum en eru nú að mestu horfin nema tvö, *Kolbeinn* og *Kolbrún*. *Lofsfari* og *Lýsingur* eru reyndar þekktari sem hestanöfn; það fyrrnefnda minnir jafnframt á goðafræðinöfn eins og *Svaðilfari* (hestur) og *Mundilfari* (faðir mánans) en það síðarnefnda er myndað á sama hátt og nöfn ýmissa nafntogaðra sverða úr fornsögum (*Tyrfingur*, *Sköfnungur*, *Hvítingur*, *Níðingur*). Eitt sérkennilegasta nafnið í öllu safninu, *Klakabítur*, minnir sömuleiðis á fræg sverð (*Fótbitur*, *Kvernbítur*, *Leggbítur*). *Ýri* er merkilegt nafn og gæti verið gamalt. Nærtækt er að tengja það fornyrðinu *ýr* í merkingunni 'úruxi' (sjá Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:1167). Hér er þó valt að treysta málsögulegum lærdómi, það sýna tvær upplagðar sögulegar skýringar sem gætu bent til þess að nautanöfn varðveittu fornar orðmyndir: Það virðist liggja beint við að nafnið *Bæsi* tengist no. *bás*, sbr. so. *bæsa* 'setja á bás' og *bæsingur* 'sá sem getinn er eða fæddur í bás' (Ásgeir Blöndal 1989:100). Sömuleiðis er freistandi að tengja nafnið *Krauni* við forndönsku *krune* 'baula eða kumra' og ensku *crean* 'baula' (Ásgeir Blöndal 1989:502). Þessar lærðu skýringar fara þó fyrir lítið þegar það kemur í ljós að *Bæsi* er frá Bægisá og *Krauni* frá Kraunastöðum.

4. Nokkrar niðurstöður

4.1 Tíðni og form

Eins og fram kom í upphafi nær þessi athugun til 1198 nauta sem heita 571 nafni og er hlutfallið milli nauta og nafna því u.þ.b. 2:1. Til samanburðar má nefna að í kýrnafnasafni Finns Jónssonar (1930) er samsvarandi hlutfall um 6:1. Þetta bendir til þess að nautanöfn séu fjölbreyttari en nöfn ýmissa annarra húsdýra, fá nöfn eru verulega algeng og e.t.v. er meira um að mynduð séu ný nautanöfn en t.a.m. kýrnöfn. Þar eð nöfnin eru samandregin af öllu landinu ætti tíðni einstakra nafna í safninu að gefa nokkuð skýra mynd af því hvaða nautanöfn hafa verið hefðbundin og almenn á þeim rúmlega þremur áratugum sem um er að ræða (1951–1985). Hér á eftir eru talin upp þau nöfn sem komu fyrir fimm sinnum eða oftar en um nánari upplýsingar um tíðni einstakra nafna skal vísað í Viðauka þar sem er að finna skrá í stafrófsröð yfir öll nöfnin ásamt tíðnitölum.

Brandur (33) ¹¹	Glæsir (9)	Höttur (6)	Gyllir (5)
Máni (20)	Huppur (9)	Kollur (6)	Gyrðir (5)
Rauður (18)	Stjarni (9)	Kolskeggur (6)	Hringur (5)
Kolur (17)	Bergur (8)	Krummi (6)	Klaufi (5)
Skjöldur (17)	Búi (8)	Víkingur (6)	Númi (5)
Grani (11)	Flekkur (7)	Bjartur (5)	Selur (5)
Hjálmur (11)	Gráni (7)	Blesi (5)	Skuggi (5)
Surtur (11)	Laufi (7)	Freyr (5)	Tígull (5)
Roði (10)	Sómi (7)	Grettir (5)	

Um form nafnanna almennt er það helst að segja að yfirgnæfandi meirihluti þeirra er að formi til kk.-nafnorð, langflest tvíkvæð og enda á *-ur*, *-ir* eða *-i* eins og algengast er um kk.-orð. Lítið er um samsett nöfn nema þau sem kunn eru sem mannanöfn. Undantekningar eru *Ásraudur*, *Haga-Rauður*, *Litli-Brandur*, *Mela-Surtur*, *Melkollur*, *Kolbrandur*, *Kolfeldur*, *Kolskjöldur*, *Mýrbergur*, *Setbergur* og tvær sérkennilegar samsetningar, *Klakabítur* og *Skarðabætir*. Þrjú dæmi eru um tvíliðuð nöfn, mynduð eins og mannanöfn, þ.e. „skírnarnafn“ að viðbættu „kenninafni“: *Brandur Búason*, *Rauður Hlíðar* og *Skjöldur Reykdal*. Það hversu samsett nöfn eru fátið meðal nautanafnanna, greinir þau mjög ákveðið frá norskum búfjárnöfnum þar sem tvíliðuð nöfn eru miklu

¹¹ Hér eru þeir taldir saman *Brandur*, *Brandur Búason* og *Litli-Brandur*; sama gildir um *Rauð*, *Ásraud*, *Haga-Rauð* og *Rauð Hlíðar*; *Skjöld* og *Skjöld Reykdal*; *Surt* og *Mela-Surt*.

algengari og sömu liðirnir koma fyrir í fjölda nafna, líkt og algengt er um mannanöfn (sbr. t.d. Christiansen 1938). Norsku nafnasöfnin hafa reyndar nær eingöngu að geyma kýr- og geitanöfn en séu þau borin saman við kýr- og ærnöfn í söfnum Finns Jónssonar (1912, 1930) kemur fram sams konar munur á norskri og íslenskri nafnahefð.¹² Íslensk nöfn virðast í nánari tengslum við almennan orðaforða, mikill hluti nafnanna er einnig til sem venjuleg nafnorð og nokkur sem lýsingarorð. Þetta gerir það að verkum að merking íslenskra nafna er almennt ljósari, þar virðist vera að verki gagnsæiskrafa svipuð þeirri sem íslenska nýyrðastefnan nærast á. Stór hluti norsku nafnanna er hins vegar einungis til sem nöfn, samsett úr algengum nafnliðum sem hafa að mestu tapað sjálfstæðri merkingu.¹³

4.2 Hvað ræður nafngiftum?

Þegar litið er yfir flokkun nautanafnanna eftir tilefni er áberandi hversu stór hluti nafnanna er dreginn af uppruna og ætterni. Nöfn af þessu tagi koma reyndar fyrir í öðrum rannsóknum á búfjárnöfnum, bæði í hestanafnatali Hamre (1938), ær- og kýmafnasöfnum Finns Jónssonar (1912, 1930) og í norskum söfnum kýr- og geitanafna (Fonnum 1928, 1929a, 1929b, 1931; Midtbø 1931) en ekki í eins stórum stíl og hér. Ein skýringanna á því að naut eru oftar kennd við bæ eða byggðarlag en aðrar skepnur er eflaust sú að fulltíða naut hafa sjaldnast verið fleiri en eitt á hverjum bæ og víða hefur þurft að sækja þjónustu þeirra á aðra bæi. Það er því nærtækara að kenna nautið við heimili sitt en þegar um er að ræða kýr, kindur og hesta sem eru í tuga- eða hundrðatali á hverjum bæ. Þessi röksemd á þó fyrst og fremst við um tímann fyrir daga kynbótastöðvanna en nöfnin sem hér eru til umræðu eru flestöll af nautum sem alin eru upp „hjá vandalausum“, þ.e. á nautastöðvum nautgriparæktarmanna. Þessar nýju aðstæður gætu líka átt sinn þátt í því að efla uppruna- og

¹² Tvíliðuð kýmöfn voru einnig allsráðandi í Svíþjóð á 18. öld en þar lét hefðin mjög undan síga á 19. og 20. öld og núorðið eru ósamsett nöfn (einkum kvenmannsnöfn) orðin mun algengari (Leibring 2000:449).

¹³ Sem dæmi um þværandi merkingarsamhengi í skandinavískum búfjárnöfnum má taka nafnliðinn *-ros* sem verið hefur feykialgengur seinni liður norskra og sænskra kýmafna (sbr. Christiansen 1938:314, 320; Leibring 2000:175–6). Framan við hann má skeyta nánast hvaða viðurkenndum fyrri lið sem vera skal og eitt af nöfnunum sem af því hefur sprottið er *Nidar-ros*, algengt kýmáfn í Noregi. Þar með var *Nida-* kominn í hóp tækra fyrri liða og ekkert því til fyrirstöðu að skeyta honum við aðra algenga seinni liði, t.d. *-lin* og fá út *Nidelin* sem einnig er vel þekkt nafn.

ættarnisnöfn á kostnað annarra tegunda nafna. Á nautastöðvunum eru öll nautin aðkomin og því liggur beint við að kenna þau við uppruna sinn. Jafnframt hlýtur aukin áhersla á kynbótarækt að leiða athyglina að ættarni nautanna og auka líkurnar á því að það ráði nafngiftum. Hins vegar væri fróðlegt að vita hvort tilkoma nautastöðvanna hafi orðið til þess að breyta verulega nafnvenjum nauta. Líklegt má telja að flestir nautkálfar komi nafnlausir á stöðvarnar og sé gefið nafn þar. Það opnar svo þann möguleika að örfáir menn séu höfundar meginhluta þeirra tæplega 600 nafna sem hér eru til umfjöllunar. Sé svo, gæti smekkur eða sérviska þessara fáu nafngjafa ráðið meiru en svo að varlegt væri að draga miklar menningarsögulegar ályktanir af nafngiftum nautanna. Mér sýnist þó ekki ástæða til að ætla að nafngiftirnar séu að marki sérviskulegar. Að vísu er ekki auðvelt að meta slíkt, en ef lítið er á hestanöfnin sem koma fram í grein Hamre (1939) kemur í ljós að rúmlega þriðjungur þeirra kemur einnig fram sem nautanöfn hér (118 af 277 kk.-hestanöfnum).¹⁴ Þetta má túlka sem svo að nautanöfnin sverji sig í nokkuð fastmótaða hefð búfjárnafna, hvað sem líður fjölda eða áhugamálum þeirra sem nöfnin gáfu.

Eins og við er að búast tengist mikill fjöldi nafnanna útliti nautanna, einkum lit. Í þeim hópi eru reyndar flest þau nöfn sem talist geta verulega algeng eða útbreidd, algengast var *Brandur* sem kom fyrir sem nafn á 33 nautum. Aðrir eiginleikar sem koma fram í nafngiftum eru einkum tengdir krafti, dugnaði, hávaða og fyrirferð, það eru m.ö.o. eiginleikar sem kalla mætti „karllega“ og þarf engan að undra því að karlremba telst líklega fremur kostur en löstur á kynbótanautum.

4.3 Nautanöfn og forn fræði

Mér hefur orðið tíðrætt um að íslensk nautanöfn dragi nokkurn dóm af manna- og vættanöfnum í fornritum. Af þessum forneskjubrag er hægt að draga ýmsar ályktanir. Í fyrsta lagi gætu hér verið að koma fram áhrif þess að ef til vill eru það örfáir menn sem valið hafa meginhluta nafnanna og dygði þá að einn þeirra væri ástríðufullur forsagnaaðdáandi til þess að nafnasafnið fengi á sig forsagnablæ. Í öðru lagi mætti hugsa sér að þessi tilhneiging til að gefa nautum forn nöfn benti til þess að íslensk sveitamening væri enn svo nátengd fornþókmenntunum að nautamenn leituðu, nú sem fyrr, fanga um nöfn í þær

¹⁴ Skyndikönnun á nafngiftum íslenskra hesta sem koma fram í *Ættbók íslenskra hrossa* (1982) bendir í sömu átt, þar er fjöldi nafna sem einnig eru til sem nautanöfn; sama er að segja um hrútanöfn sem ég hef sjálfur dregið saman.

bókmenntir sem þeir eru handgengnastir, nefnilega fornsögur. Í þessu sambandi má geta þess að í sænsku búfjárnafnatali (Virén 1911) sem ætlað er til leiðbeiningar um nafnaval er mjög hvatt til notkunar gamalla norræna nafna, ekki síst goðafræðinafna. Hjá Hamre (1939) gætir einnig nokkurrar „forræðishyggju“ um val hestanafna, þar eru sum nöfn talin óheppileg og greint milli rétttrar og rangrar notkunar nafna. Mér er ekki kunnugt um að reynt hafi verið að halda neinni ákveðinni stefnu í vali búfjárnafna að íslenskum bændum, ef frá er talin þessi hugvekja:

Mjög víða, nær því alls staðar, hefur hver kýr sitt nafn. Er það góður siður, en gæti þó verið enn betri, ef nöfnin væru notuð sem nokkurs konar ættarnöfn, þannig að kýrnar undan henni góðu Búkollu eða Búbót, væru líka látnar heita Búkolla, undan Búkollu, en Búbót undan Búbót, en svo aðgreindar með merkjum, t.d. stofnmóðirin kölluð Búkolla I, dætur hennar Búkolla IIa, Búkolla IIb o.s.frv., þeirra dætur Búkolla III, o.s.frv.

(Páll Zóphóníasson 1948)

Þessi orð hafa víst ekki haft tilætluð áhrif enda er hætt við að þeir nafnsiðir sem þarna eru boðaðir stefndu í ógöngur þegar ættliðum fjölgaði, auk þess sem þeir hlytu að fækka kýrnöfnum stórlega.¹⁵

Í þriðja lagi gæti fornsagnablærinn verið merki um langa og óslitna hefð í nafngiftum nauta og þyrfti þá ekki nauðsynlega að gera ráð fyrir beinni fornsagnabekkingu nautamanna, þeir gætu verið kunnugir og trúir hefðinni, þótt þeim væri ókunnugt um uppruna hefðbundinna nafna í goðafræði og fornsögum. Það er áhugavert í þessu samhengi að skoða búfjárnöfn í fornsögum. Í Íslendingasögum koma reyndar ekki fyrir nema fimm uxa- og nautanöfn, *Brandkrossi* í *Brandkrossa þætti* og *Víglundarsögu*, *Garpur* í *Gull-Þóris sögu*, *Glæsir* í *Eyrbyggju*, *Harri* í *Laxdælu* og *Spámaður* í *Þiðranda þætti* (sbr. Kahle 1903). Tvö þessara nafna, *Garpur* og *Glæsir*, eru enn í fullu fjöri en af því er auðvitað ekki hægt að draga miklar ályktanir. Fleiri nautanöfn eru nefnd í *Snorra-Eddu* og þulum og nokkur þeirra koma líka fyrir á nútímanautum: *Freyr*, *Gellir*, *Gneisti*, *Litur*, *Rauður*, *Smíður*, *Stúfur*. Eins koma nokkur hestarnöfn úr fornritum fyrir sem nautanöfn hér. Það sem helst kemur á óvart þegar

¹⁵ Líklegt er að hugmyndin sé fengin erlendis frá, a.m.k. voru svona nafnakerfi farin að tíðkast á stórum kúabúum í Svíþjóð þegar í upphafi 20. aldar og 1963 skyldaði sænska mjólkur-eftirlitið kúabændur til að taka upp þessa aðferð (Leibring 2000:411, 426).

nautanöfnin eru lesin saman við nafnapulur Snorra-Eddu er hversu mörg sverðsheiti eru til sem nautanöfn:

Askur	Gramur	Oddur	Vargur
Blær	Hringur	Skarði	Úlfur
Brandur	Hvítingur	Sómi	Örn
Eldur	Laufi	Stúfur	
Fáfnir	Ljómi	Tangi	
Gellir	Logi	Tyrfingur	

Auk þessa eru nokkur nautanöfn eins og ort inn í hefð sverðsheita eins og fyrir nefnt.¹⁶

Í ljósi þessa er freistandi að draga í efa að nafnapulurnar í Snorra-Eddu séu allar þar sem þær eru séðar. Það er látið heita svo að þulurnar séu hagnýt hjálpartæki skálda og vissulega er nokkuð af nöfnunum sem koma fyrir í þeim notað í dróttkvæðum. Elena Gurevich (1992) hefur farið í gegnum nafnapulur Snorra-Eddu og borið saman við varðveitt dróttkvæði. Niðurstaða hennar er sú að einungis 15% nafnanna úr þulunum koma fyrir í dróttkvæðum, þau 85% sem eftir eru eru hvergi varðveitt nema í þulunum. Þessar tölur staðfesta ekki mikilvægi þulnanna í dróttkvæðagerð, þótt auðvitað sé ekki hægt að útiloka að tölurnar væru aðrar ef fleiri kvæði væru varðveitt.

En ef nafnapulurnar voru ekki notaðar að neinu ráði í kvæðagerð, hver var þá tilgangur þeirra, hvaða gildi höfðu þær sem varð til þess að þær gleymdust ekki? Því er ekki auðvelt að svara en benda má á að auk þulnanna í Snorra-Eddu eru til fleiri sérkennilegar nafnaromsur gamlar, t.d. í safni Ólafs Davíðssonar, *Íslenzkum þulum*. Einna sérkennilegust er þó svonefnd Allra flagða þula sem er að finna í Vilhjálms sögu sjóðs. Þar er talin upp mikil auðlegð af tröllum og er ekki sjáanlegt að sú upptalning sé til verulegra hagsbóta fyrir söguna.

Hér eru enn í boði tveir túlkunarkostir. Annars vegar mætti ímynda sér að búfjárnöfn hefðu gegnt sérstöku hlutverki fyrir varðveislu goðafræðilegs fróðleiks úr heiðni og væri hefðin mótuð af því.¹⁷ Á hinn bóginn verð ég að játa að eftir þessi kynni mín af nautanöfnum hefur hvarflað að mér að fornar nafnapulur séu einfaldlega söfn búfjárnafna, saman sett til minnis fyrir bændur og búalið. Þar með væri búið að renna nýrri stoð undir margrómað samhengi í ís-

¹⁶ Kannski hér sé fundin lævisleg skírskotun til frjósemi og kynorku (sbr. 2.5 hér að framan).

¹⁷ Slíkar vangaveltur mætti e.t.v. tengja hugmyndum um samband búfjár og búfjárnafna við heiðin goð, sbr. t.d. Finnur Jónsson (1919).

lenskum bókmenntum en búfjárfatöl í bundnu máli hafa verið ort á Íslandi langt fram eftir 20. öld og víst er að sú íþrótt að setja saman ærnavnavísir er enn iðkuð til sveita.¹⁸ Það kann að vera erfitt að færa sönnur á kenningu sem þessa en þó tel ég óhætt að fullyrða að það sé bændum sýnu gagnlegri þekking að hafa á takteinum gnægð búfjárfatna en að geta þulið upp sækonunga, sverð og tröll.

VIÐAUKI

Stafrófsröðuð skrá yfir nautanöfnin ásamt tíðnitölum

Aðall	Baukur	Brandur (31)	Drafni
Akur	Bauti	Brandur Búason	Drangur
Alexander	Bárðdal	Bratti	Draupnir (3)
Andri	Bárður	Brauti	Dreki
Arnar	Bátur	Breki	Dreyri (4)
Askur (2)	Beli	Brestur	Dropi
Aspar (2)	Bergur (8)	Brodði	Dumbur (3)
Atgeir	Bikar	Bróðir	Durgur
Atli (2)	Birkir	Bruni	Dúi
Austri (3)	Birnir	Brunnur	Dúx
Ábóti	Birtingur	Brúnn	Dvergur
Ágúst	Bíldur (4)	Brúnó	Dýri
Ái	Bjarki (2)	Brúsi	Dökkvi
Álfur	Bjarmi	Brúskur	Einir (2)
Álmur	Bjartur (5)	Búi (8)	Eitill
Án	Blakkur (2)	Búi	Eldur (2)
Ársæll	Bleikur	Bylur	Endi
Ás (2)	Blesi (5)	Bægifótur (2)	Eyfirðingur (2)
Ásaþór (2)	Blettur (4)	Bæsi	Eyfjörð
Ásbrandur	Bliki (3)	Bætir (3)	Faldur
Ási (2)	Blíður	Bör	Falur (2)
Ásrauður	Blómi (2)	Börkur (2)	Fáfnir
Bakki (2)	Blossi	Dagur (2)	Fálki (2)
Baldur (3)	Blær	Dalur (2)	Feldur
Bangsi	Boði (3)	Dálkur (2)	Fengur (3)
Barði	Bolli (2)	Deilir	Finnur
Barki	Borgar	Depill (2)	Fífill
Baron	Borgþór	Dofri (4)	Fjalar
Baugur (3)	Bóti	Dóri	Fjalli

¹⁸ Í fyrirlestri á vegum Nafnfræðifélagsins 10. nóvember 2001 kynntu þær Dagbjört Eiríksdóttir og Jóhanna Sigrún Árnadóttir efni B.Ed.-ritgerðar sinnar við Kennaraháskóla Íslands 2000. Ritgerðin ber heitið Íslensk ærnöfn og á bls. 58–60 eru birtar nýortar ærnavnavísir eftir heimildamenn ritgerðarhöfunda.

Fjarki	Golan	Hornfirðingur	Karfi
Fjölnir	Gormur	Horni	Karri
Fjörður	Gosi (2)	Hosi (2)	Kaupi
Flekkur (7)	Gramur	Hólar (2)	Kálfur
Flói	Grandi	Hólmur (2)	Kári
Flóki (2)	Grani (11)	Hrafn (4)	Keli (2)
Forkur	Gráni (7)	Hrafnkell (2)	Ketill
Forni	Grásteinn	Hrani (3)	Kiljan
Foss	Grettir (5)	Hringur (5)	Kjarni (2)
Fossi (3)	Grímnir	Hrísi	Kjói (2)
Fótur (2)	Grímur (3)	Hrollur	Kjölur (2)
Frami	Græðir	Hróðgeir	Klafi (2)
Freki	Guðbrandur	Hrókur	Klakabítur
Freyr (5)	Gullberi	Hrólfur	Klaki
Frosti (2)	Gusi	Hruni	Klaufi (5)
Fróði	Gylfi (2)	Hrútfjörð (2)	Kláfur
Frændi	Gyllir (5)	Hryggur (2)	Klettur (2)
Frævill	Gyrðir (5)	Hugi	Klóí
Funi (2)	Göltur	Humall (2)	Klufti (2)
Fursti	Hafur	Huppur (9)	Klækur
Galti (2)	Haga-Rauður	Húfur (3)	Kobbi
Garðar	Hagi	Húni (2)	Kolbeinn (2)
Garður	Haki (2)	Húsi	Kolbrandur (3)
Garpur (2)	Hallur	Hvanni (3)	Kolfeldur
Garri	Hamar (2)	Hvítingur	Kolfinnur
Gaur	Haukur	Hvítkollur	Kollur (6)
Gauti (4)	Hákon	Hækill	Kolskeggur (6)
Gautur (2)	Hegri	Hængur (2)	Kolskjöldur
Gámur	Heiðar (2)	Hæringur (3)	Kolur (17)
Gáski	Heimir (2)	Höður	Kostur
Gegnir	Hellir (2)	Högni (2)	Kóngur
Geiri	Herjólfur	Hörður	Kópur (3)
Geisli (4)	Hersir	Hörgur	Krapi
Geitir	Héðinn	Höttur (6)	Krauni (3)
Gellir	Hilmir	Ingjaldur	Krókur
Gerpir	Hirðir	Jaki	Krummi (6)
Gils	Hjalti	Jarl	Kuldi
Gígur	Hjálmur (11)	Jósep	Kveikur
Glampi (2)	Hjörtur (3)	Jóki	Kvistur
Glanni (2)	Hlekkur	Júpíter	Kyndill
Glámur (3)	Hlemmur	Jöfur	Lambi
Gljái	Hlíðar	Jökull (4)	Landi
Glói (3)	Hljómur	Jötunn	Lappi
Glókollur	Hlynur (2)	Kaktus	Latur
Glæðir (3)	Hnappur	Kaldur	Laufi (7)
Glæsir (9)	Hnífill (4)	Kambur	Laugi
Gnúpur (2)	Hnokki	Kani (3)	Laxi
Goði (4)	Holti (2)	Kappi	Láki

Leggur	Mýrbergur	Rosti	Sokki (2)
Leifur	Mýrdal (2)	Röðull (3)	Sokkur
Leiknir	Mýri (4)	Rökkvi	Sopi
Leikur	Natan	Röskur	Sorti
Leisti	Nári	Runni	Sólmyrkvi
Leistur	Náttfari	Runólfur	Sólon (2)
Leppalúði	Neisti (3)	Safi	Sómi (7)
Lindi	Nikki	Salómon	Sóti (2)
Litli-Brandur	Njóli	Sandur	Spaði (2)
Litur (3)	Njörður (2)	Sámur	Spakur (2)
Ljómi (7)	Norðri	Selur (5)	Sparri
Ljótur	Nubbur	Setbergur	Sproti
Ljúfur	Númi (5)	Silfri (3)	Stafur
Loftfari	Núpur	Sindri (2)	Stalín (2)
Loftur (2)	Nykur	Sírak	Stapi
Logi (3)	Nökkvi (3)	Sjeffi (2)	Stefnir (2)
Loki (2)	Oddgeir (2)	Sjóður	Steggur (2)
Lokkur (2)	Oddi (2)	Sjóli	Steinar
Lopi	Oddur (2)	Skafti (4)	Stekkur
Losti	Olli	Skarðabætir	Stelkur
Lómur	Ormur (2)	Skarði	Stjaki (4)
Lubbi	Óðinn (4)	Skáldi	Stjarni (9)
Lundi (2)	Ófeigur (2)	Skáli (2)	Straumur (2)
Lurkur (2)	Óliver	Skeggi	Strengur
Lækur	Ómar (2)	Skelfir	Sturla
Lýsingur	Óri	Skeljungur	Stúfur
Lýtingur	Pétur (2)	Skíði	Styrmir
Magni (2)	Pjakkur	Skjaldi	Stöpull
Mari	Prins (3)	Skjálgur	Suðri (3)
Marz	Prímus	Skorri	Sumarliði
Máni (20)	Prúður	Skógur	Surtur (10)
Már (3)	Raki	Skrauti (3)	Svali
Máttur	Randi (3)	Skrúður (2)	Svartipétur
Mela-Surtur	Randver (4)	Skuggi (5)	Svartur (2)
Melkollur	Rauðgrani	Skutull (4)	Sveigur
Melur (3)	Rauðkollur	Skúfur (2)	Svertingur
Mímir	Rauður (15)	Skúti	Svipur
Mjaldur	Rauður Hlíðar	Skjöldur (16)	Sær
Mjólnir	Reitur	Skjöldur Reykdal	Sökkull
Moli	Repp	Sléttbakur	Sörli
Mosi	Rex (2)	Smali	Tangi
Mói	Reykdal (2)	Smári (4)	Teigur
Móri (2)	Reykur (2)	Smiður	Teitur
Mökkur	Reynir (2)	Smyrill (2)	Templari
Mörður	Rikki	Snerrir	Tenór (2)
Muggur (2)	Risi	Snoddas	Tinni
Munkur	Roði (10)	Snorri (2)	Tígull (5)
Múli (4)	Rosi (2)	Snúður	Tjarni

Tjörvi	Veggur	Ýlir	Práinn
Toppur	Vestri	Ýmir (2)	Prándur
Trausti	Vinur	Ýri (2)	Pristur
Trölli	Virkir	Þari	Próttur (2)
Tungujarl	Víðir (3)	Þáttur	Prymur (2)
Túni (3)	Víðkunnur	Þeli	Pröstur
Tvistur	Víga-Skúta	Þeyr	Þyrnir (2)
Tyrfingur	Víkingur (6)	Þiður	Ægir (2)
Týr	Vísir (3)	Þistill	Æsir
Töggur	Voði (2)	Þjálf	Öðlingur
Urriði	Vogur (2)	Þjór	Ölvi
Úði	Vængur	Þokki (3)	Öndólfur
Úfur	Vökvi	Þorri (2)	Öngli
Úlfur	Völlur	Þorsti	Öngull
Valur	Völur	Þófi (2)	Öundur
Vargur	Vöndur	Þór (3)	Örn
Varmi	Vörður	Þrasi	Örvar
Vaskur (2)	Ylur	Þráður	

RITASKRÁ

- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Orðabók Háskólans. [Reykjavík]
- Bergljót S. Kristjánsdóttir, Bragi Halldórsson, Jón Torfason og Örnólfur Thorsson (ritstj.). 1991. *Heimskringla*. Lykilbók. Mál og menning, Reykjavík.
- Brynjúlfur Sæmundsson, Grímur M. Helgason og Heimir Pálsson. 1976. *Íslendinga sögur* 9. bindi: sagnaskrá, nafnaskrá, atriðisorðaskrá. Skuggsjá, Reykjavík.
- Christiansen, Hallfrid. 1938. En studie over nordnorske husdyrnavn. *Norsk tidsskrift for sprogvitenskap* 10:291–360.
- Dagbjört Eiríksdóttir og Jóhanna Sigrún Árnadóttir. 2000. Íslensk ærnöfn. B.Ed.-ritgerð við Kennaraháskóla Íslands. Reykjavík.
- Finnur Jónsson. 1908. *Tilnavne i den islandske oldlitteratur*. Sérpr. úr *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1907. Kjøbenhavn.
- Finnur Jónsson. 1919. Gudenavne – dyrenavne. *Arkiv för nordisk filologi* 35:309–314.
- Finnur Jónsson. 1912. Dyrenavne. *Arkiv för nordisk filologi* 28:325–340.
- Finnur Jónsson. 1930. Islandske konavne. *Maal og minne* 1930:63–71.
- Fonnum, Helge. 1928. Kunavn i en fjellbygd. *Maal og minne* 1928:49–77.
- Fonnum, Helge. 1929a. Gjeitenavn i Ål og Torpe. *Maal og minne* 1929:81–92.
- Fonnum, Helge. 1929b. Rektor J. Quigstads samlinger av gjeitenavn fra Nordland og Troms fylker. *Maal og minne* 1929:93–97.
- Fonnum, Helge. 1931. Rektor J. Quigstads samlinger av kunavn fra Troms og Nordland fylker. *Maal og minne* 1931:72–98.
- Guðni Jónsson (útg.). 1946. *Fornaldarsögur Norðurlanda*. 4. bindi [með nafnaskrá yfir öll bindin]. Íslendingasagnaútgáfan, Reykjavík.
- Guðni Jónsson. 1949. *Eddulyklar*. Íslendingasagnaútgáfan, Reykjavík.
- Guðni Jónsson (útg.). 1953. *Íslendingasögur*. Nafnaskrá. Íslendingasagnaútgáfan, Reykjavík.

- Guðrún Kvaran. 1989. Litarheiti íslenskra hunda. *Sámur – Rit Hundaræktarfélags Íslands* 4:10–12.
- Guðrún Kvaran. 1999. Íslandske husedyrnavne. *Den nordiska namnforskningen i går, i dag, i morgon*. Handlingar frá NORNA:s 25:e symposium i Uppsala 7–9 febrúari 1997. Redigerade av Mats Wahlberg. Bls. 205–215. Norna förlaget, Uppsala.
- Guðrún Kvaran og Sigurður Jónsson frá Arnarvatni. 1991. *Nöfn Íslendinga*. Heimskringla, Reykjavík.
- Gurevich, Elena A. 1992. Þulur in Skáldskaparmál: An Attempt at Scaldic Lexicology. *Arkiv för nordisk filologi* 107:35–52.
- Hamre, Hákon. 1939. Íslandske hestenavn. *Maal og minne* 1939:170–181.
- Hale, Christopher. 1977. Cow names from northwestern Iceland. *Names* 25:221–27.
- Hermann Pálsson. 1995. *Hrímfaxi*. Hestanöfn frá fyrri tíð til vorra daga og litir íslenska hestsins. Bókaforlagið á Hofi [Vatnsdal].
- Íslenzkar gátur, skemmtanir, vikivakar og þulur. 1887–98. Safnað hafa Jón Árnason og Ólafur Davíðsson. Hið íslenska bókmenntafélag. Kaupmannahöfn.
- Jakob Benediktsson (útg.). 1968. Íslendingabók – Landnámabók. *Íslensk fornrit* I. Hið íslenska bókmenntafélag. Reykjavík.
- Jón Þorláksson. 1976. *Kvæði, frumort og þýdd*. Úrval. Útg. Heimir Pálsson. Íslensk rit 1. Rannsóknastofnun í bókmenntafræði og Menningarsjóður, Reykjavík.
- Jonsson, Marit. 1970. Íslandske hestenavn. *Tölt – Medlemsblad for Dansk Islandshesteforening*. Særnummer, maj. Bls. 8.
- Kahle, B. 1903. Altwestnordische Namenstudien. *Indogermanische Forschungen* 14: 133–224.
- Kock, Ernst A. (útg.) 1946. *Den Norsk-isländska Skaldediktningen*. Första bandet. C.W.K. Gleerup. Lund.
- Kristinn Jóhannesson, Hugo Karlsson & Bo Ralph (ritstj.). 1994. *Övriga namn*. Handlingar frá NORNA:s nittonde symposium I Göteborg 4–6 December 1991. Norna-förlaget. Uppsala.
- Leibring, Katharina. 2000. *Sommargås och Stjärnberg: Studier i svenska nötkreaturnamn*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 69. Uppsala.
- Lind, E.H. 1905–1915. *Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden*. Jacob Dybvads Bokhandel. Uppsala–Leipzig.
- Lind, E.H. 1920–21. *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Jacob Dybvads Bokhandel. Uppsala.
- Lind, E.H. 1931. *Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden*. Supplementsband. Jacob Dybvads Bokhandel. Oslo–Uppsala–København.
- Midtbø, Olav. 1931. Kunamn og gjeitenamn fraa Masfjord i Nordhordland. *Maal og minne* 1931:57–58.
- Naut sem hlotið hafa viðurkenningu Búnaðarfélags Íslands. [1973? Skrá, prentuð aftast í skýrsluformi fyrir kúabú] *Kúabók*. Búnaðarfélag Íslands, Reykjavík.
- Nautaskrár. *Handbók bænda 1976–1985*. Búnaðarfélag Íslands, Reykjavík.
- Nautaskýrsla*. 1966. Kynbótastöðin í Laugardælum, Selfossi.
- Ólafur Halldórsson. 1990. Grettisfærsla. *Grettisfærsla*. Safn ritgerða eftir Ólaf Halldórsson, gefið út á sjötugsafmæli hans, 10. apríl 1990; bls. 19–50. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Olsen, Magnus. 1963. Árnöfn og auknefni. *Þættir um líf og ljóð norrænna manna í fornöld*. Guðni Jónsson prófessor og Árni Björnsson sneru á íslensku; bls. 103–105. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.

- Páll Zóphóníasson. 1948. Formáli fyrir níundu útgáfu. *Skýrslur um Kúabú* [skýrsluform ætlað bændum]. Búnaðarfélag Íslands, Reykjavík.
- Sagan af Vilhjálmi sjóð*. 1911. Kostnaðarmaður: Skúli Thoroddsen, Reykjavík.
- Stangnes, Helge. 1985. "Han Profumo e kommen igjønna tel kvigen!" Ein del respekt-lause refleksjonar over nord-norske husdyrnamn. Bull, Tove, og Anton Fjeldstad (ritstj.). *Heidersskrift til Kåre Elstad*, bls. 204–207. Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø.
- Virén, Fritz. 1911. *Svenska husdjursnamn*. Fritz Viréns förlag, Björkvik.
- Porkell Bjarnason (ritstj.). 1982. *Ættbók íslenskra hrossa*. Stóðhestar nr. 750–966. Búnaðarfélag Íslands, Reykjavík.
- Þórhallur Vilmundarson. 1996. Ærnafnavísur úr Berufirði. *Norsk stadnamnsarkiv* 75 ár; bls. 187–201.
- Örnólfur Thorsson (ritstj.). 1988. *Skýringar og fræði* [með *Sturlunga sögu*]. Svart á hvítu. Reykjavík.

SUMMARY

This article is a study of the names of Icelandic bulls in the latter part of the twentieth century. It presents an analysis of a collection of names taken for the most part from the lists and catalogs of cattle breeding societies and centres, including the names given to nearly 1200 bulls from all over Iceland. Following a brief discussion of some general features of animal names and previous research in the field in Iceland and Scandinavia, a two-fold classification of the material is presented: first the names are classified according to the probable motive for the choice of name, as has been common in earlier studies. Consideration is given to whether the name is derived from the animal's home or origin, its color or other physical traits, its behavior, and so forth. It emerges that names derived from place-names (farms and districts) seem to be more commonly given to bulls than to other domestic animals. The second classification attempts to uncover the correlation between the corpus of bull names and other Icelandic words/names. Two matters are given special attention: whether bull names are also known as names for persons, real or fictional, and whether the names are homonymous with Icelandic common nouns (or adjectives) — and if so in what semantic field. It turns out that a portion of the names are to be found in old Icelandic sagas and myths. The article concludes with a summary of the main results, including the frequency of individual names, the most common motives for name selection, and the apparent connection between bull names and Icelandic medieval literature. An appendix contains an index of all the names in the collection, along with their frequency.

Adalsteinn Eyþórsson
Orðabók Háskólans
Neshaga 16
107 Reykjavík
adall@lexis.hi.is